

Domácí násilí

**Drahomír
Ševčík**

**Ludmila
Čírtková**

portál

**Drahomír Ševčík,
Naděžda Špatenková a kol.**

Domácí násilí

**Kontext, dynamika
a intervence**

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Ševčík, Drahomír

Domácí násilí : kontext, dynamika a intervence /

Drahomír Ševčík, Naděžda Špatenková a kol. – Vyd. 1. –

Praha : Portál, 2011. – 192 s.

ISBN 978-80-7367-690-2 (brož.)

364.63-027.553 * (437.3)

- domácí násilí
- domácí násilí – Česko
- kolektivní monografie

364 – Sociální problémy vyžadující podporu a pomoc.

Sociální zabezpečení [18]

UPOZORNĚNÍ PRO ČTENÁŘE A UŽIVATELE TÉTO KNIHY

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele.

Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

Odborná recenze: doc. PhDr. Ludmila Čírtková, CSc., a PhDr. Marie Šedivá

© Drahomír Ševčík, Naděžda Špatenková, 2011

Portál, s. r. o., Praha 2011

ISBN 978-80-7367-690-2 (tištěná kniha)

978-80-262-0384-1 (ePUB)

978-80-262-0385-8 (mobi)

978-80-262-0288-2 (PDF)

Obsah

ÚVOD	7
1 RODINA JAKO MÍSTO BEZPEČÍ I NÁSILÍ	11
2 DOMÁCÍ NÁSILÍ	21
2.1 Výskyt domácího násilí v ČR	27
2.2 Příčiny domácího násilí	32
2.3 Znaky domácího násilí	37
2.4 Důsledky domácího násilí – syndrom týrané osoby	42
2.5 Typologie domácího násilí	46
2.6 Formy domácího násilí	47
2.7 Cyklus domácího násilí	52
2.8 Identifikace domácího násilí	55
3 NÁSILNÉ OSOBY	61
3.1 Ženy jako násilné osoby	65
3.2 Muži jako násilné osoby	70
3.3 Speciální programy pro násilné osoby	76

4	OSOBY OHROŽENÉ DOMÁCÍM NÁSILÍM	81
4.1	Ženy jako osoby ohrožené domácím násilím	91
4.2	Muži jako osoby ohrožené domácím násilím	95
4.3	LGBT jako osoby ohrožené domácím násilím	111
4.4	Děti jako osoby ohrožené domácím násilím	120
4.5	Senioři jako osoby ohrožené domácím násilím	126
5	POMOC OSOBÁM OHROŽENÝM DOMÁCÍM NÁSILÍM	131
5.1	Právní rámec domácího násilí v České republice	132
5.2	Činnost intervenčních center	143
5.3	Interdisciplinární spolupráce v případech domácího násilí	148
5.4	Prevence v případech domácího násilí	151
5.5	Intervence v případech domácího násilí	155
5.6	Komunikace s osobami ohroženými domácím násilím	162
6	ZÁVĚR	169
	PŘÍLOHA 1: Charakteristika násilné osoby, ohrožené osoby a jejich dětí	171
	PŘÍLOHA 2: Logo Asociace pracovníků intervenčních center ČR	174
	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A DALŠÍCH ZDROJŮ	175
	O AUTORECH	185

Úvod

Drahomír Ševčík, Naděžda Špatenková

Rodinné vztahy tvoří významnou součást našeho života. Vztahy mezi manželi, rodiči či sourozenci zdaleka nejsou vždy láskyplné a uspokojující – někdy spíše naopak. Mnohdy má soužití v rodině jen pramálo společného s idealizovanými obrázky z kýčovitých televizních reklam. Rodina může být také *zdrojem obrovského napětí, přivádět lidi k zoufalství nebo je naplňovat značnou úzkostí a pocitem viny* (Giddens, 1999, s. 174). Soužití s některými členy rodiny může být doslova „noční můrou“. Sociolog Richard J. Gelles (1997) tvrdí, že rodina je nejagresivnější skupinou ve společnosti, s výjimkou policie a armády. Také jiný významný sociolog, Anthony Giddens (1999, s. 177), poukazuje na to, že k násilí „v rodinném kruhu“ dochází statisticky mnohem častěji než na ulici. Existuje tedy větší pravděpodobnost, že budeme zabiti, zraněni, fyzicky či jinak napadeni v prostředí našeho domova někým, koho důvěrně známe, než kdekoli jinde. Násilí páchané v rodině je tak nejrozšířenější formou násilí vůbec a zároveň formou nejméně kontrolovanou a co do své frekvence a závažnosti nejvíce podceňovanou.

Násilí v rodině je nepřehlédnutelnou realitou i v naší společnosti. V České republice se podle provedených sociologických šetření (STEM, 2001, 2006) odehrává násilí v každé čtvrté rodině. Přitom ještě na počátku devadesátých let 20. století se náš stát řadil k těm zemím, pro něž jako by domácí násilí

neexistovalo. Postupně se však situace začala významně měnit a na konci milénia se o tomto jevu začalo u nás otevřeně hovořit jako o zásadním společenském problému, který vyžaduje ze strany státu zvýšenou pozornost.

Péče o oběti domácího násilí se ujaly neziskové organizace. Jejich vliv na veřejné mínění začal sílit a jejich úsilí postupně vyburcovalo státní orgány k aktivnějšímu přístupu k problematice domácího násilí. Začaly se objevovat první pozitivní výsledky zejména v oblasti práva. Nejvýznamnější změnou byla novela trestního zákona z roku 2004, která nově zavedla skutkovou podstatu trestného činu týrání osoby žijící ve společně obývaném bytě nebo domě podle § 215a – v nové právní úpravě trestního zákoníku účinného od 1. ledna 2010 jde o § 199 týrání osoby žijící ve společném obydlí.

Výsadní postavení a průkopnickou roli v boji proti domácímu násilí zaujalo občanské sdružení Bílý kruh bezpečí (BKB), které se od roku 1991 zabývá pomocí obětem trestné činnosti v ČR a jemuž se podařilo v této oblasti prosadit klíčové návrhy a realizovat zásadní systémové změny.

Od roku 2000 toto občanské sdružení realizovalo projekt Domácí násilí, jehož základní mezníky připomínáme (s využitím materiálů BKB, 2005, 2006, 2007):

- V roce 2001 byl realizován první reprezentativní sociologický výzkum zkoumající postoje české veřejnosti k domácímu násilí. Jeho výsledky byly publikovány a prezentovány v masmédiích. Na něj navazovala rozsáhlá celostátní osvětová kampaň. V září 2001 byl spuštěn provoz linky DONA – první nepřetržité telefonické služby pro osoby ohrožené domácím násilím.
- V roce 2002 byla z iniciativy Bílého kruhu bezpečí založena Aliance proti domácímu násilí, jejíž expertní skupina připravila znění zákona na ochranu před domácím násilím, který byl legislativními orgány přijat v roce 2006 a nabyl účinnosti k 1. lednu 2007 (zákon č. 135/2006 Sb.).
- V letech 2003–2004 byl v Ostravě realizován pilotní projekt Interdisciplinární přístup k řešení případů domácího násilí, který potvrdil nedostatečnost právní ochrany obětí domácího násilí, absenci systému pomoci těmto lidem, a tedy nutnost přijetí nové legislativy v této oblasti včetně vybudování systému pomoci obětem domácího násilí vytvořením sítě specializovaných pracovišť. Zároveň ukázal na nutnost mezioborové spolupráce zainteresovaných subjektů státní správy, samosprávy, neziskového sektoru a dalších institucí při řešení konkrétních případů domácího násilí. Projekt byl v letech 2005–2006 úspěšně přenesen také do Brna a Ústí nad Labem.

- V říjnu 2004 se konal v Praze První národní kongres Aliance proti domácímu násilí pod názvem Nová legislativa a nová praxe. Odborníci z ČR měli první příležitost k celonárodní diskuzi, k výměně informací a byli také seznámeni s návrhem zmiňovaného zákona na ochranu před domácím násilím, který – inspirována rakouským modelem – připravila expertní skupina Aliance proti domácímu násilí.
- V letech 2005–2007 realizoval Bílý kruh bezpečí projekt Hráz v rámci Operačního programu Rozvoje lidských zdrojů. Prostřednictvím devíti aktivit byly připraveny podmínky pro budování nového systému péče o osoby ohrožené domácím násilím; pro české podmínky byly ověřeny, upraveny a aplikovány zahraniční metody řešení a detekování problému domácího násilí; proběhly výcviky a školení pro policisty, soudce, sociální pracovníky, budoucí pracovníky intervenčních center. Bílý kruh bezpečí připravil a vydal řadu manuálů, příruček, metodických materiálů, zapojil se do osvětové kampaně apod.
- Rok 2007 byl počátečním rokem budování nové praxe v oblasti domácího násilí. Zákon na ochranu před domácím násilím nabyl účinnosti k 1. lednu 2007, začal být aplikován v praxi. Přímou pomoc osobám ohroženým domácím násilím začalo poskytovat 15 intervenčních center v krajských městech ČR. Bílý kruh bezpečí pokračoval ve školení policistů, soudců, pracovníků intervenčních center, supervidoval zavádění vytvořených metodik do praxe, monitoroval aplikační praxi nové legislativy a zřídil intervenční centrum se sídlem v Ostravě.

Bílý kruh bezpečí stále hraje významnou roli v péči o osoby ohrožené domácím násilím. Především díky jeho neúnavné aktivitě došlo ke všem zmiňovaným změnám a k nastolení účinného systému v boji proti domácímu násilí.

Tato publikace představuje malý, nikoli však nevýznamný příspěvek k diskuzi o problematice domácího násilí – přináší základní informace a přibližuje aktuální situaci v této oblasti v České republice z pohledu psychologie, sociologie, sociální práce, legislativy a praxe v komplexní péči o osoby ohrožené domácím násilím. Opírá se nejen o profesní zkušenosti autorů, spoluautorů a dalších expertů, ale také o české i zahraniční literární zdroje, výstupy sociologických výzkumů a různých empirických šetření a samozřejmě také o zážitky osob ohrožených domácím násilím, které laskavě svolily k tomu, aby jejich příběhy a výpovědi byly v této knize zveřejněny. Děkujeme jim za jejich odvahu a důvěru.

Věříme, že tato kniha bude užitečná pro všechny pracovníky v pomáhajících profesích, především pro psychology, sociální pracovníky, lékaře a další zdravotnické pracovníky, pro policisty, právníky, učitele, vychovatele a další odborníky, stejně tak i pro studenty příslušných oborů a pro všechny, kteří se s domácím násilím setkávají, ať pracovně, či v soukromí. Domácí násilí je fenomén, jemuž by měla být věnována náležitá pozornost nejen ze strany odborné veřejnosti, neboť se může kdykoli dotknout kohokoli z nás.

Pracovníci v pomáhajících profesích by se měli naučit správně identifikovat a detekovat problém domácího násilí, pochopit jeho kontext i dynamiku a osvojit si efektivní intervence. Měli by se naučit citlivě komunikovat s osobami ohroženými domácím násilím a ukázat jim cestu ke službám intervenčních center, specializovaných pracovišť pro pomoc osobám ohroženým domácím násilím.

Všichni bychom měli o problému domácího násilí přemýšlet a nebýt lhostejní.

1 RODINA JAKO MÍSTO BEZPEČÍ I NÁSILÍ

Irena Sobotková

Rodina. Je primárním kontextem lidské zkušenosti od kolébky až po hrob. Touto vzletnou větou by se dalo začít každé psychologické pojednání o rodině. Právě fakt, že v rodině prožíváme velkou část života, že se k ní vztahujeme, z rodinných událostí se radujeme a rodinnými problémy se trápíme, jsme její součástí, dodává rodině v životě každého z nás nenahraditelný význam. Ovlivňuje nás jak to dobré, co z rodiny čerpáme a co v ní spolu s ostatními vytváříme, společně prožitky, tak to, co se nedaří a co nás v ní potkalo zlého.

Z české psychologické tradice je nutno zmínit dílo profesora Zdeňka Matějčka, který začal o rodině psát svým typickým způsobem, s laskavou moudrostí. V závěru knihy *Výpravy za člověkem* (Matějček, Langmeier, 1981, s. 220) podává tuto definici rodiny: *Co je tedy rodina? Stručně řečeno, je to společenství, kde se sdílí čas, prostor, úzkost i naděje, kde se soužitím všichni „učí pro život“, kde všichni dávají i přijímají, kde formují svou osobnost a mají možnost zrát k moudrosti – a kde podstatnou složkou všeho je vzájemně sdílená a působená radost. A právě v tom je něco pro rodinu hluboce specifického: Je tu dána jedinečná příležitost, aby toto společenství bylo společenstvím radosti.* Uvedený citát představuje ideální stav, jaký by v rodině měl být. Rodina funguje tímto způsobem pouze tehdy, je-li plně funkční. Popis fungování a otázky funkčnosti rodiny jsou v poslední době jednou z hlavních oblastí výzkumu v psychologii rodiny (Plaňava, 2000; Matoušek, 2003; Sobotková, 2007a).

Základní funkce rodiny. V literatuře jsou popisovány dlouho a jejich obsah se mění.

- **Reprodukční funkce** – v současnosti tato funkce slábne. Vyplývá to ze sociodemografických trendů, v jejichž rámci se rodičovství realizuje (Šťastná, 2005; Možný, 2006). Zvyšuje se věk při vstupu do manželství a při narození prvního dítěte, běžné je pozdní či odkládané rodičovství (Matějček, 1996; Berryman, Windridge, 1998; Vágnerová, 2007). Klesá sňatečnost a zvyšuje se počet párů, které přestože mají děti, manželství neuzavírají. Zvyšuje se počet dětí narozených mimo manželství i mimo trvalý vztah rodičů, rozvodovost je stále vysoká. Narůstá počet rodin s jedním rodičem. Mít dítě již není jedinou variantou, jak smysluplně naplnit život v dospělosti. Jak uvádí Sirovátka (2003), mladí vzdělaní lidé při konfrontaci s komplikovanou realitou volí odklad rodičovství, malý počet dětí, či dokonce „populační abstinenci“.
- **Emoční funkce** – týká se začlenění jedince do rodinné struktury, pocitu sounáležitosti s rodinou, osobní identity, smyslu života (Patterson, 2002a). Spolu s funkcí socializačně-výchovnou se aktuálně jeví jako kriticky rozhodující pro funkčnost a stabilitu rodiny. Životní filozofie, v níž v současné době převládají individualistické hodnoty, relativizuje závazek a trvalost manželského svazku. K tomu přispívá názor, že máme právo volit své osobní štěstí v kterékoli fázi života. Rodina se tak stává značně nestabilní společenskou institucí, neboť spočívá na křehkých základech, především právě na kvalitě emočních vztahů.
- **Socializačně-výchovná funkce** – spočívá v odpovědnosti rodiny za výchovu, socializaci a vzdělání dětí. Rodina je nejdůležitějším, ale nikoli jediným socializačním činitelem. Významnou roli hrají i vrstevníci, škola, média, různé zájmové skupiny, později i vlastní aktivita a směřování dospívajícího.
- **Ekonomická funkce** – je ovlivněna společenskými a ekonomickými změnami, rostoucí vzdělaností a zaměstnaností žen. Muži už nejsou výhradními živiteli rodiny, což má dopad na očekávání a požadavky spojené s mužskou a ženskou rolí, jakož i na náplň rolí rodičovských. Roste zájem zejména o problematiku mužské identity (Badinterová, 2005; Biddulph, 2007).

Odraz proměn společenských hodnot ve fungování rodiny. Demokratické společnosti a přijímání západoevropského životního stylu po roce 1989 znamenaly současně rozšiřování individualistických postojů, zaměření na sebe-realizaci a svobodu volby, prudký rozvoj konzumního způsobu života. Spolu

s tendencí upřednostňovat liberální hodnoty před tradičními hodnotami působí tyto trendy jako faktory potenciálně ohrožující stabilitu rodiny. Zajímavé sociologické výzkumy hodnot v ČR ukázaly, že už od devadesátých let 20. století se v hodnotových preferencích drží jako nejvyšší hodnoty (Prudký a kol., 2009):

- rodina,
- práce,
- volný čas,
- přátelé,
- politika,
- náboženství.

Rodina je stále nejvýznamnější hodnotou, ale od zmíněného období její význam nepatrně klesá. Hodnota práce poklesla nejvíc, zatímco hodnoty volný čas a přátelé radikálně posílily. I když se struktura hodnot v podstatě zachovává, po roce 1990 silně vzrostla hédonistická hodnotová orientace, která je v současné době dominující. Postmoderní doba je poznamenána trvalou změnou. Životní jistoty jsou slabší, a tak se zvýrazňuje tendence užívat si, spojená s konzumem a materialistickým viděním světa. Rodina je často spojována s představou uspokojení individuálních potřeb a osobního štěstí. Vliv tohoto trendu nelze absolutizovat, ale vzhledem k budoucí stabilitě a integritě rodin je přinejmenším problematický.

Řada autorů se shoduje na tom, že rodinný život a rodičovství jsou v dnešní době psychicky značně náročné (Zeman, 2005). Přispívá k tomu více faktorů, např. rychlé životní tempo, vysoké nároky v pracovní sféře, obtížná harmonizace práce a rodiny, informační boom, širší možnosti seberealizace hlavně u žen, chybění kvalitních rodičovských vzorů z dětství, určitá izolovanost mladých rodin od starší generace.

Rodin s narušenou funkčností přibývá, sociology je diskutován zejména fenomén krize rodiny (Sullerot, 1998). Psychologové spíše zdůrazňují změny ve fungování rodin, ohrožující a ochranné faktory. Poměrně často se setkáváme s tím, že funkčnost rodiny je chybně posuzována podle toho, zda rodina je či není úplná. Neúplné rodiny bývají ztotožňovány s rodinami nefunkčními. To je ovšem zavádějící, neboť úplná rodina může být těžce dysfunkční a neúplná rodina může fungovat dobře. Rodiny s jedním rodičem, častěji s matkou, představují stále rozšířenější rodinný typ. Vznikají rozvodem, rozchodem, ovdověním, přijetím dítěte do náhradní rodinné péče jedním žadatelem nebo porodem

dítěte mimo manželství. Rodičovství v neúplných rodinách je složité, ale zvládnutelné. V případě rozpadu vztahu rodičů závisí další vývoj dětí hodně na tom, jaké poměry rozchodu předcházely (ohrožující jsou dlouhodobé konflikty, vydírání, hádky a situace, kdy je dítě svědkem domácího násilí) a jaký je nadále vztah obou rodičů. Struktura rodiny však sama o sobě není rizikovým faktorem, tím jsou narušené rodinné procesy (Gagné a kol., 2007). Odhaduje se, že v jedné čtvrtině až třetině rozpadlých rodin přetrvává vážný rodičovský konflikt (Emery, 1999, in Gagné a kol., 2007).

Kvalita rodinného života. Ovlivňuje ji mnoho aspektů, různí autoři se však shodují na třech nosných principech zdravého rodinného fungování.

- **Soudržnost, koheze** – souvisí s rodinnou intimitou, blízkostí, sounáležitostí. Ve funkčních rodinách je zdravá soudržnost vyvažovaná přiměřenou autonomií členů rodiny (Plaňava, 1994). Je přirozené, že v každé fázi rodinného životního cyklu je poměr sil soudržnosti a sil směřujících k autonomii jedince trochu jiný. V rodinách s dětmi útlého a předškolního věku převažují síly soudržné, v rodinách s adolescenty jsou běžně zvýrazněné tendence k autonomii. V kontextu domácího násilí je potřeba zmínit ještě pojem *pseudosoudržnost*. Ta nevyplyvá na rozdíl od pravé soudržnosti ze spontánního přání být v blízkosti a důvěrné interakci s druhými členy rodiny, ale jde o nepravou či účelovou soudržnost. Při pohledu zvenčí může rodina působit hodně soudržně, ovšem při bližším zkoumání často vyjdou najevo narušené citové vazby a změněná komunikace v rodině. Bývá přítomno tzv. rodinné tabu, kolem něhož se rodina nebo její část pod tlakem okolností semkne. Něco se neříká, o něčem se nemluví. Rodinné tabu může být poměrně dlouho skrýváno, což je charakteristické právě pro rodiny s výskytem domácího násilí. Aby byly problémy utajeny, jsou členové rodiny manipulováni násilnou osobou, omezováni, až izolováni od přirozených zdrojů sociální opory, jako jsou rodiče a přátelé. Zvýšená kontrola, zda se všichni chovají loajálně, působí negativně zejména na utváření osobnosti dětí. Povrchní a nucené spojení většinou zastírá rozpory, konflikty nebo hluboká citová zranění v rodině (násilí). Pseudosoudržnost se dá považovat i za obranný mechanismus, kterým se rodina zaštiťuje před reálným či představovaným ohrožením její jednoty.
- **Míra adaptability** – týká se schopnosti rodiny přizpůsobovat se měnícím se požadavkům a nárokům života. Počítáme k nim běžné každodenní stresy, i nečekané a nepředpokládané zátěže, jako je např. vážné onemocnění člena

rodiny. Obecně platí, že adaptabilita je nezbytná, protože rigidní setrvávání na starých a již neúčelných vzorcích fungování rodiny vede ke stagnaci a k problémům. V průběhu času se mění potřeby členů rodiny, jejich role a tím i rodinná pravidla, proto flexibilní rodiny lépe zvládají změny a stres.

- **Rodinná komunikace** – je klíčovým procesem při vytváření celkové rodinné atmosféry, při řešení problémů a plánování změn. Přímá a otevřená komunikace působí jako ochranný faktor v rodinném soužití, zatímco nejasná či narušená komunikace může znásobit negativní vlivy rizik a stresů (Sobotková, 2007a).

Zdravé rodinné fungování je mnoha autory chápáno jako schopnost rodiny účinně zvládat náročné či stresové životní události a přizpůsobovat se změnám (např. Shapiro, 1983).

Rodinný stres a rodinné strategie zvládání stresu (*family coping*). Tyto kategorie jsou vnímány jako kategorie specifické a odlišné od individuálního stresu, je muž je dosud věnováno mnohem více studií. Výzkumy rodinného stresu se týkají zejména rodin s vážně nemocným či postiženým členem, popř. rodin čelících psychosociálnímu stresu, jako je nezaměstnanost, válečné konflikty, terorismus, život etnických menšin apod. Výzkumy identifikovaly některé účinné strategie zvládání stresu v rodině (McCubbin, Thompson, McCubbin, 1996). Jde o strategie zaměřené na snížení nároků v rodině, na rozšíření možností a získání dalších zdrojů, napomáhající průběžnému zvládání napětí v rodině a strategie kognitivní, orientované na hodnocení rodinné situace či pochopení jejího významu.

Resilience rodiny – začalo se o ní psát v souvislosti se zvládáním každodenních nároků i mimořádných stresů v rodině (Břicháček, 2002; Sobotková, 2004). První model rodinné resilience byl vypracován v devadesátých letech 20. století Hamiltonem a Marilyn McCubbinovými (McCubbin, Thompson, McCubbin, 1996; McCubbin a kol., 1999), vlivný je navazující model Pattersonové (2002b). Překlad termínu rodinná resilience jako „rodinná odolnost“ není vhodný, neboť je zjednodušený. Pojem resilience totiž neznamená jen odolnost ve smyslu pevnosti a nezdolnosti, ale obsahuje navíc i prvky růstu, změny, vývoje, překonání stávajícího stavu. Na rodinnou resilienci nepohlížíme jako na schopnost či vlastnost. Spíše jde o proces, který chrání rodinné fungování, pomáhá udržet integritu rodiny ve stresu a krizi, obnovuje harmonii v rodině, umožňuje nastolení nových vzorců fungování. Při použití pracovního rámce rodinné resilience kombinujeme ekologický a vývojový pohled na rodinu: vnímáme rodinné fungování ve vztahu k jeho širšímu sociokulturnímu kontextu

a vícegeneračnímu vývojovému cyklu rodiny. Zajímáme se o společné prvky, které posilují fungování rodiny, i o jedinečné a specifické procesy v konkrétní rodině (Walsh, 2003).

Resilientní rodina dokáže vyvažovat působící nároky, požadavky a rizika se svými možnostmi a zdroji, které má k dispozici. Mezi zdroje resilience rodiny patří hlavně:

- sociální podpůrná síť,
- ekonomická stabilita,
- společně sdílená duchovní orientace,
- soudržnost,
- otevřená komunikace,
- rodinné tradice.

Resilience se v průběhu vývojového cyklu rodiny mění, vliv na ni má více faktorů. Kromě osobnosti rodičů záleží na tom, jak rodina hodnotí závažnost působícího stresoru, jaké strategie řešení problémů a zvládání těžkostí používá, jaká je momentální zranitelnost rodiny (závisí především na kvalitě vztahů) a jaký je typ rodinného fungování. Nejprůzračnější je kombinace flexibilních vzorců chování s bezpečnými citovými vazbami v rodině.

Stres, nároky a požadavky jsou zahrnuty pod pojmem rizikové faktory, ohrožující fungování rodiny, zatímco možnosti, zdroje a účinné strategie zvládání těžkostí patří pod pojem protektivní (ochranné) faktory (blíže viz Sobotková, 2007a). Při posuzování funkčnosti rodiny je vždy potřeba zvažovat jak rizikové, tak protektivní faktory. Výzkumy složitého a dosud nejasného vztahu mezi rodinnou resiliencí a resiliencí individuální, kterou do naší literatury uvedli Matějček a Dytrych (1998), jsou však zatím ojedinělé. Ve výzkumu tří generací (Lacková, 2004) se ukázalo, že děti z velmi dobrých rodin se nejeví jako automaticky resilientní. Snad proto, že zatím neměly šanci svůj potenciál resilience rozvinout. Dále byla naznačena tendence, že lidé z původně problémových rodin mohou mít dobrou individuální resilienci, protože jsou zvyklí zvládat stres a mobilizovat zdroje podpory, ale rodina, kterou zakládají, příliš resilientní nebývá. Tato zjištění je však potřeba dále ověřovat.

Zvýšená zranitelnost (vulnerabilita) rodiny – je do značné míry opakem rodinné resilience. Zranitelné rodiny mívají slabou organizační strukturu nebo narušené vztahy, působí na ně více stresorů současně. Někdy rodina přestává být místem prožívaného bezpečí, porozumění a vzájemné důvěry a je narušena její emocionální funkce. V extrémních případech (bohužel ne vzácných) v ní

dokonce začne docházet k záměrnému působení bolesti, ať již psychické či fyzické. Začne se rozvíjet proces násilí v rodině a tím je zasažen celý rodinný systém (o dynamice násilí ve vztazích viz dále). Zdroje násilí v rodině jsou mnohočetné, kombinuje se zvýšená zranitelnost rodiny jako systému s případným transgeneračním přenosem násilí, nepříznivými situačními faktory, osobnostními rysy a nezvládnutým chováním v zátěžových situacích.

Nesprávné představy a předsudky o rodině. Jako o prostředí, v němž se mohou objevit násilné interakce, se vyskytují dodnes, proto je žádoucí na ně poukazovat. Jedním z předsudků je mýtus o výskytu domácího násilí spíše v sociálně slabých rodinách (Úlehlová a kol., 2009; Vitoušová, Vedra, 2009; Špatenková a kol., 2011). V nich je možná násilí více vidět, ale vyskytuje se ve všech typech a formách rodin. V rodinách na dobré ekonomické a vzdělanostní úrovni bývá domácí násilí skrytější a rafinovanější. Na další mýtus upozorňuje Wrightová (2009), která uvádí, že domácí násilí se neobjevuje jako následek rozpadlého vztahu, ale naopak, vztah se rozpadá v důsledku primárního problému, tj. násilí. Při zmínce o domácím násilí si většina lidí vybaví násilí páchané na ženách, ale ve skutečnosti jde o veškeré násilí mezi členy jedné domácnosti.

Děti jako svědci domácího násilí. Děti jsou zasaženy domácím násilím odehrávajícím se mezi partnery. V rodinách, kde k násilí dochází, jsou děti jeho svědky až v 95 % případů.¹ Tomuto problému nebývá na rozdíl od týrání, zneužívání a zanedbávání dětí věnována patřičná pozornost (Marvánová-Vargová, Pokorná, Toufarová, 2008). Proto se někdy hovoří o dětech jako o zapomenutých nebo neviditelných obětech domácího násilí. Jedna americká studie odhaduje, že 20–25 % dětí bylo svědky domácího násilí mezi rodiči (Osofsky, 2003). Tato nepřímá viktimizace představuje pro dítě nadměrnou psychickou zátěž. Dítě nedokáže situaci rozumově ani emočně zpracovat. Bezprostřední následky, jako je rozrušenost, úzkost, pocit ohrožení nebo viny, dezorganizované či agresivní chování, poruchy spánku, i dlouhodobé důsledky, jako jsou těžkosti ve vztazích, emoční a behaviorální poruchy, vážně ohrožují zdravý vývoj dítěte (Cunningham, 2003; Mabanglo, 2002). Bylo dokonce prokázáno, že děti vystavené pasivně domácímu násilí mají stejné závažné emoční příznaky, např. deprese, jako děti týrané a zneužívané (Sternberg a kol., 1993; Čírtková, Macháčková, Vitoušová, 2002).

Na nebezpečí situace, kdy je dítě svědkem násilí, upozorňuje i rezoluce Rady Evropy z roku 2010. Kdykoli je matka obětí násilí, je velká pravděpodobnost,

¹ Více viz www.rosa-os.cz/o-nas/informace-pro-tisk/.

že dítě je svědkem. Vystavení dítěte násilí vůči matce (případně dalším členům rodiny) je dnes klasifikováno jako forma psychického týrání dítěte s možnými vážnými následky. Dodatečně bylo přidáno k syndromu týraného, zneužívaného a zanedbávaného dítěte (Holden, 2003) a je výraznou nepříznivou okolností psychosociálního vývoje. Matka, která je obětí opakovaného násilí, nemůže být dítěti plně emočně k dispozici a její projevy jsou pro dítě často nerosozumitelné a matoucí. Schopnost být „dobrou matkou“ je u ní v důsledku psychického vyčerpání snížena, ačkoli k tomu má všechny ostatní předpoklady. Hovoříme o snížených rodičovských kompetencích (Wünschová, 2009). Přítomnost domácího násilí v rodině rovněž značně zvyšuje pravděpodobnost současného výskytu syndromu CAN (*Child Abuse and Neglect*) – syndromu týraného a zneužívaného dítěte –, který je v těchto rodinách až patnáctkrát pravděpodobnější než v běžných rodinách (Luftman a kol., 2005).

Násilí v původní rodině. Je jedním z nejuznávanějších rizikových faktorů rozvoje násilí v partnerském vztahu. Děti mají sklon napodobovat a přejímat vzory chování rodičů včetně způsobů zvládání konfliktů. Hrozí tedy přenos násilných vzorců jednání do další generace, tzv. transgenerační přenos. V literatuře je více zmiňován přenos týrání dětí z generace na generaci (Pöthe, 1999), ale některé studie se zabývají také přenosem násilného chování mezi partnery. Byly přitom zjištěny určité genderové rozdíly: muži vystavení v dětství násilným scénám mezi rodiči vykazují ve svých partnerských konfliktech více agrese a problémů se zvládáním svého chování (externalizace), zatímco u žen se rozvíjejí spíše internalizační poruchy jako úzkost a deprese (Halford, Sanders, Behrens, 2000).

Chování rodičů přijímá dítě jako normální a přizpůsobuje se mu do té doby, než má příležitost srovnávat s jinými rodinami a než je schopno nahlédnout a reflektovat. Za „normu“ považuje i hrubost, urážky a vzájemné napadání, pokud se v rodině vyskytují. Proto je důležité, jakým způsobem rodina řeší konflikty a problémy: konstruktivně, neúspěšně nebo vůbec, agresivně a násilně apod. Zvýšené riziko násilného jednání existuje při nahromadění napětí v rodinách bez dobré sociální opory, v rodinách s dlouhodobě neřešenými problémy a pod zátěží (časový stres, partnerské, zdravotní, finanční problémy apod.). Kromě situačních aspektů nelze opomenout osobnostní dispozice rodičů a kvalitu rodinné interakce. Rodiny, v nichž se vyskytuje domácí násilí, mají horší adaptabilitu, nízkou soudržnost, vysokou míru emočního distresu a negativních sociálních očekávání.

Domácí násilí je z hlediska následků pro vývoj dítěte možná ještě více devastující než společenské násilí (váleky, terorismus). Při konfrontaci se společenským

násilím může být dítě chráněno – pokud nedojde k traumatické ztrátě členů rodiny – soudržností rodiny a blízkými citovými vztahy. Při domácím násilí dítě ztrácí i tuto základní jistotu a nemá kam ustoupit do bezpečí (Wünschová, 2009).

Odborná intervence. Potřebuje ji rodina, v níž je násilím opakovaně znehodnocováno její základní poslání (Čírtková, Macháčková, Vitoušová, 2002; Špatenková a kol., 2011; Vodáčková a kol., 2002). Neplní totiž svou kriticky důležitou emoční funkci a funkce socializačně-výchovná je deformována atmosférou strachu, úzkosti, chyběním pozitivních příkladů interakčního chování a vhodných identifikačních vzorů, mnohdy i neschopností rodičů uspokojovat adekvátně psychické potřeby dítěte.

Primární prevence výskytu násilí. Je důležitá od dětství, a to příkladem rodičů, výchovou k odpovědnosti, toleranci vůči odlišnosti, k přiměřenému sebevědomí a dovednosti řešit problémy. Slibné jsou různé preventivní programy na podporu funkčnosti rodin, které se u nás začínají rozvíjet hlavně díky nestátním organizacím. Nezastupitelnou úlohu v informovanosti o domácím násilí mají média. U osob, které byly v původní rodině svědky násilí, může proti přenosu násilí do dalších vztahů pomoci nácvik adaptivního zvládání konfliktů (Halford, Sanders, Behrens, 2000).

V psychologické praxi se v současné době ukazuje jako vhodný tzv. *strength-based approach*, což je přístup založený na silných stránkách rodiny. Odborníci se snaží o nalezení a podporu existujících sil a možností rodiny. Cílem je posílení sociální podpůrné sítě, vyjasnění komunikace mezi partnery, nácvik strategií zvládání stresu, které zvyšují subjektivní pohodu členů rodiny i celkovou pozitivní atmosféru v rodině. Jde v podstatě o posilování rodinné resilience a prvky tohoto přístupu mají význam také v prevenci domácího násilí. Na důležitost prevence poukazuje výstižně Walshová (1998), která popisuje práci s vysoce vulnerabilními rodinami, jež mají mnohočetné a přetrvávající problémy. Upřednostňuje termín „zranitelné“ nebo „rizikové, ohrožené“ rodiny před pojmem „dysfunkční“ rodiny, který staví do popředí patologii, posiluje terapeutický skepticismus a v podtextu má obviňující přístup k těmto rodinám.

Terapie, párová terapie. Podle většiny autorů je párová terapie kontraindikována vždy, když se ve vztahu opakuje fyzické násilí (Zosky, 1999). Jiní autoři tvrdí, že párová terapie je možná a efektivní (Goldner, 1998). Osoby ohrožené násilím mohou mít v každém případě užitek z individuální i skupinové psychotherapie vedoucí k náhledu na situaci a k posílení sebevědomí. Pro osoby násilné jsou k dispozici psychoedukační programy na zvládání agresivity a skupinová